

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА

Ніженська І. В.

Анотація. У статті досліджено трактування поняття тіньова економіка, її вплив на господарське життя. Визначено основні методологічні підходи до розуміння поняття тіньової економіки, зокрема соціологічний, кібернетичний та правовий. Виявлена складність і багатогранність проблем тіньової економіки дозволила автору сконцентрувати увагу на необхідності розвитку міждисциплінарного підходу до дослідження тіньової економіки, що сприятиме виробленню більш ефективних методів подолання цього явища.
Ключові слова: тіньова економіка, методологічна ознака, детінізація, правовий підхід, економічний підхід.

Аннотация. В статье исследованы трактовка понятия теневая экономика, ее влияние на хозяйственную жизнь. Определены главные методологические подходы к пониманию понятия теневой экономики, в частности социологический, кибернетический и правовой. Обнаружена сложность и многогранность проблем теневой экономики позволила автору сконцентрировать внимание на необходимости развития междисциплинарного подхода к исследованию теневой экономики, что будет способствовать выработке более эффективных методов преодоления этого явления.

Ключевые слова: теневая экономика, методологическая признак, детенизация, правовой подход, экономический подход.

Постановка проблеми. Протягом значного проміжку часу, більш економічно розвинутих країн світу намагаються подолати таке соціально-економічне явище як тіньова економіка, досліджуючи причини її виникнення та застосовуючи різні методи для боротьби з нею. Тіньова економіка притаманна усім країнам незалежно від моделі та рівня соціально-економічного розвитку. Практика показує, що поки існуватиме державна форма організації суспільного життя, а держава, в тій чи іншій правовій формі, впливатиме на економічний розвиток шляхом реалізації бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики, доти зберігатиметься і тіньова економіка. Істотно може змінюватися тільки її питома вага, роль, яку вона відіграє у суспільному житті, а також механізм її взаємодії з легальною економікою [1].

Проте, для точнішого окреслення чинників, здатних знизити рівень тіньової економіки необхідно дати детальніше визначення категорії тіньової економіки. Сьогодні не сформульовано єдиного загального прийнятого універсального визначення поняття тіньової економіки. Розмаїття позицій зумовлене, як правило, розходженнями у характері розв'язуваних авторами теоретичних і прикладних завдань, а також методологією та методикою дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. У вітчизняні та зарубіжній науковці використовують існують різні підходи до визначення явища, яке сьогодні позначається терміном «тіньова економіка». Гостроту цієї проблематики підтверджують плідні дослідження дослідження вітчизняних учених В. Андрущенка, А. Базилюк, О. Барановського, В. Бородюка, В. Буряковського, З. Варналія, О. Гаврилюка, М. Єрмошенка, І. Іващук, С. Коваленка, А. Крисоватого, В. Мандибури, В. Поповича, Т. Приходька, А. Соколовської, В. Суторміної, І. Таранова, О. Турчинова, В. Федосова, С. Юрія. Серед зарубіжних дослідників належне місце посідають роботи таких науковців, як Ю. Агафонов, О. Гуров, І. Жіліна, В. Ісправніков, Т. Корягіна, Л. Косалс, В. Лазовський, М. Ніколаєва, П. Ореховський, О. Осипенко, Г. Песчанских, В. Радаєв, Л. Соколовський, Д. Чернік, А. Шевяков, А. Шестаков, А. Шохін, М. Алігман, Д. Блейдс, В. Гінзбург, П. Гутман, Б. Даллаго, Ф. Коган, Б. Контіні, К. Котке, Г. Мюрдаль, Е. де Сото, В. Танзі, Р. Теобальд, Е. Фейг.

Формулювання цілей дослідження. Дослідити сутність поняття тіньова економіка, та основні підходи до визначення цього поняття.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В Україні, як і в інших країнах

світу, в умовах глобалізації стрімко зростають криміногенні складові тіньових економічних відносин. Погіршенню загальної економічної ситуації в нашій країні сприяє не тільки системна світова фінансова криза, але і прорахунки у податковій, кредитній, монетарній і зовнішньоекономічній політиці держави, інші недоліки, припущені в процесі соціально-економічних перетворень. У результаті тіньова економіка набуває значних розмірів і за експертним висновком Міністерства економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ), обсяг тіньової економіки в Україні становить майже 40% – за методом "витрати населення – роздрібний товарооборот".

Тіньова економіка в поєднанні з організованою злочинністю і корупцією становлять загрозу для економічної та національної безпеки держави. Тому що склався в Україні тіньовий сектор економіки потребує глибоких і комплексних наукових досліджень. Значною проблемою, яка ускладнює дослідження тіньової економіки, є повна відсутність інформаційно-статистичних даних [2].

Розглянемо основні підходи до визначення цього поняття. Під час вивчення тіньової економіки дослідники, як правило, аналізують можливість здійснення фундаментального теоретичного аналізу, статистичної оцінки, оптимізації соціально-економічної політики, вдосконалення правоохоронної діяльності, посилення економічної безпеки.

За методологічною ознакою можна визначити такі основні підходи до дослідження категорії тіньова економіка:

- соціологічний підхід;
- кібернетичний підхід;
- правовий підхід;
- економічний підхід;
- міждисциплінарний комплексний підхід.

Соціологічні концепції тіньової економіки розглядають цю сферу з огляду на взаємодію соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інститутів, мотивами економічної поведінки суб'єктів у певних ситуаціях [3].

У межах кібернетичної концепції тіньова економіка розглядається як самодостатня система. Її прихильники розробляють економіко-математичні моделі прогнозування та управління тіньовою економікою, закономір-

ностей її розвитку і взаємодії з офіційним сектором.

Правовий метод дослідження тіньової економіки базується на визначенні наявності критеріїв тіньових економічних явищ, щодо до нормативної системи регулювання.

Вивчення та аналіз юридичної літератури дозволяє зосередити увагу на узагальненні визнаних юридичною громадськістю основних підходів до його тлумачення.

Тіньова економіка – це прояв економічної діяльності, щільно пов'язаний з правовими нормами, з їх дотриманням та порушенням. Ключовим критерієм правового підходу до визначення поняття «тіньова економіка» є співвідношення тіньового сектору та нормативної системи регулювання.

Поняття тіньова економіка, нажаль, не має нормативного закріплення. Але має певні риси, завдяки яким можна визначити його зміст. Тіньова економіка – це сукупність економічних відносин, у які вступають суб'єкти господарювання. Вона проявляє себе в різних видах нерегламентованої державою діяльності цих суб'єктів, порушеннях у межах дозволеної економічної діяльності (різні відхилення від правових норм, економічних стандартів, приховування прибутку та інші шахрайства), а також у зайнятті забороненими видами діяльності (рекет, торгівля зброєю, торгівля людьми тощо).

Основними критеріями тіньової економіки є ухилення від офіційної державної реєстрації, державного контролю, протиправний характер діяльності. Д. Макаров, Л. Коссалс основною характерною рисою тіньової економічної діяльності вважають її неконтрольований характер.

В. Ісправніков для віднесення економічних явищ до тіньового сектору використовує критерій протиправної діяльності й ухилення від офіційної реєстрації [4]. П. Ореховський використовує дещо детальніший критерій – відсутність державної реєстрації комерційних угод [5]. Б. Даллаго для визначення тіньових економічних процесів використовує поняття «іррегульована економіка», що означає діяльність економічних агентів, які здійснюють свою господарську діяльність всупереч визначених правил та чинного законодавства або приховують її від державних органів

управління та контролю [6, с. 32].

Правовий підхід, щодо розробки проблеми тіньової економіки має бути поєднано з глибоким вивченням її передумов, проявів та негативних наслідків з позицій та засобами економічної науки.

Особливістю економічного підходу є визначення впливу тіньової економіки на ефективність економічної політики, розподіл та використання ресурсів, розробка надійних методів оцінки її обсягів.

Так С. Нікітін розглядає термін тіньова економіка, як це ринкове виробництво товарів і послуг як заборонених, так і не заборонених законодавством, яке не враховується офіційною статистикою національного продукту і не пов'язане з будь-якими зобов'язаннями зі сплати податків державі [7]. Дослідивши проблеми утворення і розширення тіньової економіки Шнайдер Ф. та Енсте Д., відзначили, що тіньовий сектор економіки є практично в кожній країні. Її розміри багато в чому визначаються тим, який в країні економічний порядок: при сильній владі, кращій законодавчій базі та організованому управлінні тіньовий сектор економіки незначний і, навпаки [8, с.24].

Значний внесок у розроблення сучасних наукових підходів до з'ясування механізмів тіньової економічної діяльності зробив О. Турчинов, який сформулював таке визначення тіньової економіки: "тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства" [9, с. 32]. Проте, це визначення може стосуватись всіх загальнокримінальних злочинів (крадіжка, розбій, вимагання), а це може призвести до неприпустимого розширення сфери тіньової економіки. Академік Богачов В.І., аналізуючи стан тіньової економіки в країні, відзначає: «Тіньова економіка – це не тільки ті сфери життєдіяльності суспільства, які стоять за межами економіки, наприклад, незаконна торгівля зброєю, наркобізнес, проституція та інше, а перш за все, порушення законів, відхід від сплати податків, які спостерігаються по суті справи, у всіх сферах підприємництва»[4].

У рамках економічної концепції досліджують тіньову економіку на глобальному,

макро- і мікрорівнях, а також в інституційному аспекті.

На рівні глобальної економіки розглядаються міжнародні тіньові відносини (наркобізнес, «відмивання» грошей, отриманих злочинним шляхом тощо).

На макрорівні аналізується тіньова економічна діяльність з урахуванням її впливу на структуру економіки, виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання валового внутрішнього продукту, зайнятість, інфляцію, економічне зростання та інші макроекономічні процеси.

На мікрорівні увага концентрується на вивченні економічної поведінки і прийнятті рішень суб'єктами тіньової економіки, аналізуються окремі складники нелегального ринку.

На інституційному рівні аналіз сконцентровується на соціально-економічних інститутах, тобто досліджується система формальних і неформальних правил поведінки, механізм функціонування та закономірності їхнього розвитку.

Складність і важливість проблем тіньової економіки стимулюють розвиток міждисциплінарного підходу до її дослідження.

Напрямок міждисциплінарного дослідження багато у чому визначається обранням основного критерію зарахування економічних відносин до цієї сфери.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поширення в Україні такого соціально-економічного явища, як тіньова економіка, а також обсяги продукції та фінансових ресурсів, які обертаються в цій сфері, являють собою суттєву перешкоду забезпеченню сталого розвитку економіки. Значною проблемою є те, що переважна більшість операцій, які можна віднести до тіньових, можна здійснювати в легальному нормативно-правовому полі, а доведення факту здійснення тіньової діяльності потребує значних зусиль органів державної влади. Внаслідок того, що обсяги тіньової економіки не можуть бути повноцінно враховані офіційною статистикою, розроблення спеціальних методів обліку і оцінок цього явища стає неможливим.

В кожній сфері прояву тіньової економіки потрібно шукати різні шляхи детінізації, адже

специфічність кожної галузі не дає все звести до стандартне трактування. Тобто необхідно створити умови для легалізації тіньового сектора та усунення державних корумпованих структур на всіх рівнях влади.

Список використаної літератури

1. Бородюк В. Оценка масштабов теневой экономики и её влияние на динамику макроэкономических показателей / В. Бородюк, А. Турчинов, Т. Приходько // Экономика Украины. – 2006. – №11. – С. 4-16.
2. Теневая экономика / [Бунич А.П., Гуров А.И., Корягина Т.И. и др.]. – М.: Экономика, 1991. – 159 с.
3. Преступность и социально-экономическое развитие // Борьба с преступностью за рубежом. – М.: ВИНТИ. – 1991. – № 3. – С. 27–44, 30.
4. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
5. Исправников В. О. Теневой капитал: конфисковать или амнистировать? / В. О. Исправников // Экономика и жизнь. – 1996. – № 24. – С. 8-12.
6. Ореховский П. Статистические показатели и теневая экономика / П. Ореховский // РЭЖ. – № 4. – 1996. – С. 14-17.
7. Никитин С. Теневая экономика и налогообложение / С. Никитин, М. Степанова, Е. Глазова // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 2. – С. 24–30.
8. Шнайдер Ф. Теневые экономики: размеры, причины роста и следствия / Ф. Шнайдер, Д. Энсте // Аргументы и факты. – 2001. – №17. – С.6.
9. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О. В. Турчинов. – К. : Вид-во АртЕк, 1995. – 300 с.